

B O G A N M E L D E L S E R

SVEND AAGE HANSEN: *Early industrialisation in Denmark*. Københavns Universitets Institut for Økonomisk Historie, Publikation nr. 1. København: G. E. C. Gad, 1970. 77 pp. Pris Kr. 23,00.

Diskussionen om, hvor længe Danmark har været et industriland, har i de senere år i vidt omfang været samlet omkring det problem, hvorvidt Rich. Willerslev havde ret, når han i sin *Studier i dansk industrihistorie 1850-1880* (1952) hævdede, at det industrielle gennembrud i Danmark ikke som hidtil antaget kom i 1870'erne, men derimod allerede i 1850'erne.

Diskussionen mellem tilhængere af de to synspunkter synes i nogen grad at kunne føres tilbage til uklarheder i afgrænsningen af selve begrebet industrialisering. Som en iøjnefaldende styrke ved Svend Aage Hansens nye studie om industrialiseringens gennembrud i Danmark må man derfor fremhæve dens præcisering af, hvad den vil forstå ved et industrielt gennembrud. Følgende et oplæg, der er benyttet af Rondo Cameron i hans *Banking in the Early Stages of Industrialization* (1967), kræves der (1) væsentlige forandringer i den økonomiske struktur, (2) hurtigere vækst i industrien end i landbruget og (3) en betydelig vækst i den samlede økonomi.

Anvendelsen af disse kriterier på danske forhold i 1800-tallet stiller betydelige krav til det talmateriale, man arbejder med. Studiets anden væsentlige styrke ligger netop i, at det fremlægger resultaterne af nye beregninger for bruttofaktorindkomstens fordeling på hovederhverv i udvalgte år fra 1855 og fremefter. Beregningernes hovedprincip har været en detaljeret gensidig afprøvning af produktionsstal mellem erhvervstællinger, fabriksinspektørens beretninger, industriberetninger, industriel produktionsstatistik, oplysninger om statskontrollerede produktioner, jubilæumsskrifter m.v.

Analysen af disse nye tal efter de nævnte kriterier giver det bemærkelsesværdige resultat, at hverken 1850'erne eller 1870'erne kan siges at rumme noget dansk industrielt gennembrud, idet industrien gennem hele perioden fra 1850 til 1890 kun bidrager med fra 4 til 6 pct. af bruttofaktorindkomsten.

Efter 1890 skiller tre perioder sig ud med høj industriel vækst, nemlig perioderne 1890-1900, 1930-39 og perioden fra 1956 og fremefter, som naturligvis må falde uden for analysen. Perioden 1930-39 opfylder kriteriet om den voksende industrisektor, men næppe de to øvrige kriterier.

Derimod opfylder 1800-tallets sidste tiår alle de tre kriterier. Der sker her væsentlige ændringer i den økonomiske struktur; for eksempel falder landbrugets bidrag til bruttofaktorindkomsten fra 38 til 30 pct. Industriens andel øges samtidig fra 6,5 til 9,9 pct., og den samlede økonomiske vækst i Danmark er nok lidt lavere end i de nærmest følgende årtier, men højere end i de nærmest forudgående tiår.

Bogens udpegen af 1890'erne som det tiår, hvor Danmark gennemførte sit industrielle gennembrud, nødvendiggør naturligvis en nyvurdering af årsagssammenhængen bag gennembruddet. Selvom bogen ikke lægger op til en sådan detaljeret nyvurdering, skitseres den, og i en vigtig henseende gennemføres nyvurderingen til bunds, nemlig for så vidt angår industriens finansieringsforhold.

Den stærke industrielle vækst i 1890'erne henføres til den stigning i hjemmemarkedets efterspørgsel, som fulgte med landbrugets bedre afsætningsvilkår ovenpå produktionsomlægningen og det internationale konjunkturomsving, og som blev lettet af jernbanenettets udbygning. Desuden lægger bogen vægt på den tekniske undervisnings relativt høje stadi samt på den lavrentepolitik, som staten og Nationalbanken førte i perioden blandt andet i forbindelse med optagelsen af ganske store udenlandske lån.

B O G A N M E L D E L S E R

SVEND AAGE HANSEN: *Early industrialisation in Denmark*. Københavns Universitets Institut for Økonomisk Historie, Publikation nr. 1. København: G. E. C. Gad, 1970. 77 pp. Pris Kr. 23,00.

Diskussionen om, hvor længe Danmark har været et industriland, har i de senere år i vidt omfang været samlet omkring det problem, hvorvidt Rich. Willerslev havde ret, når han i sin *Studier i dansk industrihistorie 1850-1880* (1952) hævdede, at det industrielle gennembrud i Danmark ikke som hidtil antaget kom i 1870'erne, men derimod allerede i 1850'erne.

Diskussionen mellem tilhængere af de to synspunkter synes i nogen grad at kunne føres tilbage til uklarheder i afgrænsningen af selve begrebet industrialisering. Som en iøjnefaldende styrke ved Svend Aage Hansens nye studie om industrialiseringens gennembrud i Danmark må man derfor fremhæve dens præcisering af, hvad den vil forstå ved et industrielt gennembrud. Følgende et oplæg, der er benyttet af Rondo Cameron i hans *Banking in the Early Stages of Industrialization* (1967), kræves der (1) væsentlige forandringer i den økonomiske struktur, (2) hurtigere vækst i industrien end i landbruget og (3) en betydelig vækst i den samlede økonomi.

Anvendelsen af disse kriterier på danske forhold i 1800-tallet stiller betydelige krav til det talmateriale, man arbejder med. Studiets anden væsentlige styrke ligger netop i, at det fremlægger resultaterne af nye beregninger for bruttofaktorindkomstens fordeling på hovederhverv i udvalgte år fra 1855 og fremefter. Beregningernes hovedprincip har været en detaljeret gensidig afprøvning af produktionsstal mellem erhvervstællinger, fabriksinspektørens beretninger, industriberetninger, industriel produktionsstatistik, oplysninger om statskontrollerede produktioner, jubilæumsskrifter m.v.

Analysen af disse nye tal efter de nævnte kriterier giver det bemærkelsesværdige resultat, at hverken 1850'erne eller 1870'erne kan siges at rumme noget dansk industrielt gennembrud, idet industrien gennem hele perioden fra 1850 til 1890 kun bidrager med fra 4 til 6 pct. af bruttofaktorindkomsten.

Efter 1890 skiller tre perioder sig ud med høj industriel vækst, nemlig perioderne 1890-1900, 1930-39 og perioden fra 1956 og fremefter, som naturligvis må falde uden for analysen. Perioden 1930-39 opfylder kriteriet om den voksende industrisektor, men næppe de to øvrige kriterier.

Derimod opfylder 1800-tallets sidste tiår alle de tre kriterier. Der sker her væsentlige ændringer i den økonomiske struktur; for eksempel falder landbrugets bidrag til bruttofaktorindkomsten fra 38 til 30 pct. Industriens andel øges samtidig fra 6,5 til 9,9 pct., og den samlede økonomiske vækst i Danmark er nok lidt lavere end i de nærmest følgende årtier, men højere end i de nærmest forudgående tiår.

Bogens udpegen af 1890'erne som det tiår, hvor Danmark gennemførte sit industrielle gennembrud, nødvendiggør naturligvis en nyvurdering af årsagssammenhængen bag gennembruddet. Selvom bogen ikke lægger op til en sådan detaljeret nyvurdering, skitseres den, og i en vigtig henseende gennemføres nyvurderingen til bunds, nemlig for så vidt angår industriens finansieringsforhold.

Den stærke industrielle vækst i 1890'erne henføres til den stigning i hjemmemarkedets efterspørgsel, som fulgte med landbrugets bedre afsætningsvilkår ovenpå produktionsomlægningen og det internationale konjunkturomsving, og som blev lettet af jernbanenettets udbygning. Desuden lægger bogen vægt på den tekniske undervisnings relativt høje stadi samt på den lavrentepolitik, som staten og Nationalbanken førte i perioden blandt andet i forbindelse med optagelsen af ganske store udenlandske lån.

Til de stærkeste argumenter for at henføre Danmarks industrielle gennembrud til 1870'erne har man hidtil måttet regne det tidsmæssige sammenfald med den livlige stifteraktivitet, som Tietgen og Privatbanken udøvede. Bogen understreger imidlertid, at denne aktivitet kun for en forbavsende lille dels vedkommende var rettet mod industrien; f.eks. disponerede Tietgens virksomheder i 1886 over aktiekapitaler på tilsammen 78,5 mill. kr., hvoraf kun 18,3 mill. kr. var placeret i industrivirksomheder.

I det hele taget repræsenterer bogens nøje gennemgang af industriens finansieringsforhold en relativ reduktion af den rolle, man hidtil har tillagt bankerne i det industrielle gennembrud. Gennemgangen synes også at vise, at den kapital, som fra bankside blev stillet til industriens rådighed, i lige så høj grad kom via de to øvrige store hovedstadsbanker som fra Privatbanken.

Da sparekasserne og kreditforeningerne ikke spillede nogen større direkte rolle for industriens finansiering, kan man rejse det spørgsmål, hvem der iøvrigt stillede kapital til rådighed for industrien.

Bogens svar er, at det gjorde engroshandelen. De tertiære erhverv øgede fra 1855 til 1890 deres bidrag til bruttofaktorkomkomsten fra 25 til 40 pct. En væsentlig del af denne udvikling skyldes den ekspansion af engroshandelen i provinsbyerne, som fulgte med først den gode konjunktur i kornsalgperioden og derefter landbrugets specialisering. I nogle tilfælde er der vandret kapital fra disse engrosvirksomheder ind i forskellige industrielle virksomheder, og i andre ikke helt få tilfælde er der med provinskøbmandens ekspansion fulgt en specialisering af hans handel, som en dag har lokket ham til selv at starte en produktion. Eksempler på det sidste har man i margarine-, cement- og kabel- og trådindustrien.

Mens bogen naturligvis må se det som sin opgave at pege på nogle af de dele af årsagssammenhængen bag det industrielle gennembrud, som må nyvurderes i lyset af

de nye resultater, kan der være grund til her at minde om, at andre dele forbliver relativt uberørte. Såvel efter den nye som efter den traditionelle forklaring sker det danske industrielle gennembrud i et nært samspil med forhold uden for vore grænser – de internationale konjunkturer og den teknologiske udvikling i de allerede industrialiserede lande.

Det står også fast, at det offentlige direkte rolle i industrialiseringsprocessen var beskeden såvel midt som sidst i 1800-tallet. På den anden side er det vel et spørgsmål, om man med jernbanerne, civilingeniørerne og de store udenlandske statslån i tankerne tør gå så vidt som bogen, når den slutter med at fastslå, at dansk industri fra starten modtog mindre støtte fra det offentlige end industrien i noget andet land, England ikke undtaget?

G. Viby Mogensen*

* Lektor ved Københavns Universitet.

P. C. MATTHESEN: *Teoretisk demografi* med eksempel- og opgavesamling. 3. bd. København: G. E. C. Gad, 1970. 136+69+96 pp.

Bogen er nu udsendt i anden udgave og bør anmeldes. Den er udsendt med støtte fra Københavns Universitets fond til tilvejebringelse af læremidler i en smuk offset-teknik, der betegner en betydelig ansigtsløftning i forhold til første udgave. De reelle ændringer i forhold til første udgave er derimod små, der er først og fremmest tale om ændret lay-out og redaktionelle ændringer.

Fremstillingen stiller ikke krav om specielle matematiske eller teoretisk-statistiske kundskaber. Den kan i forbindelse med eksempel- og opgavesamlingerne benyttes til selvstudier. Den er skrevet som lærebog for sociologi- og politstuderende.

Bogen er disponeret i 11 kapitler og 2 appendiks: (1) Demografiens område. (2) Overlevelsestavlen. (3) Konstruktion af overlevelsestavlen. (4) Kalenderårsprincippet. (5) Overlevelsestavler for specielle be-